Τζόρτζιο Αγκάμπεν – Θηριόμορφος

Μετάφραση: Παναγιώτης Τσιαμούρας

Το παρόν κείμενο του Τζόρτζιο Αγκάμπεν αποτελεί ένα κεφάλαιο από το βιβλίο του Το ανοιχτό. Ο άνθρωπος και το ζώο *που κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Κυαναγή. Ευχαριστούμε τον μεταφραστή Παναγιώτη Τσιαμούρα και τον εκδότη Κώστα Αλεξίου για την παραχώρηση του κειμένου του Ιταλού φιλοσόφου.*

Τις τρεις τελευταίες ώρες της ημέρας ο θεός κάθεται και παίζει με τον Λεβιάθαν, όπως λένε οι γραφές:

«Έπλασες τον Λεβιάθαν, για να παίζεις μαζί του».

Ταλμούδ, Αβοντά Ζαρά[1]

Στην αμβροσιανή βιβλιοθήκη του Μιλάνου φυλάσσεται μια εβραϊκή Βίβλος του 13ου αιώνα η οποία περιέχει πολύτιμες μικρογραφίες. Οι δύο τελευταίες σελίδες του τρίτου κώδικα είναι εξ ολοκλήρου εικονογραφημένες με σκηνές μυστικής και μεσσιανικής έμπνευσης.

Η σελίδα 135v απεικονίζει το όραμα του Ιεζεκιήλ,[2] δίχως την παράσταση του άρματος: στο κέντρο βρίσκονται οι επτά ουρανοί, το φεγγάρι, ο ήλιος και τα άστρα, και στις γωνίες προβάλλουν σε γαλάζιο φόντο, τα τέσσερα εσχατολογικά ζώα: ο αλέκτορας, ο αετός, ο μόσχος και ο λέων. Η τελευταία σελίδα (136r) χωρίζεται σε δύο ίσα μέρη: στο πάνω μέρος παριστάνονται τα τρία ζώα των απαρχών της δημιουργίας: το πουλί Ζιζ (με τη

μορφή φτερωτού γρύπα), το βόδι Βεεμώθ και το τεράστιο ψάρι Λεβιάθαν, βυθισμένο στη θάλασσα και τυλιγμένο γύρω από τον εαυτό του. Η σκηνή που εδώ μας ενδιαφέρει ιδιαιτέρως είναι από κάθε άποψη η τελευταία, γιατί κλείνει τόσο τον κώδικα όσο και την ιστορία της ανθρωπότητας. Αυτή απεικονίζει τον μεσσιανικό δείπνο των δικαίων την εσχάτη των ημερών. Στη σκιά παραδείσιων δέντρων και υπό την ευφρόσυνη μουσική δύο οργανοπαικτών, οι δίκαιοι, εστεμμένοι, κάθονται γύρω από ένα πλουσιοπάροχο τραπέζι. Η ιδέα ότι, τις ημέρες του Μεσσία, οι δίκαιοι, οι οποίοι σε όλη τη ζωή τους τήρησαν τις εντολές της Τορά, θα συμποσιάσουν με τις σάρκες του Λεβιάθαν και του Βεεμώθ, δίχως να ανησυχούν αν η θανάτωσή τους έγινε ή δεν έγινε βάσει των εβραϊκών θρησκευτικών κανόνων (κοσέρ), είναι απολύτως οικεία στη ραβινική παράδοση. Ωστόσο, εντύπωση προκαλεί μια λεπτομέρεια την οποία δεν μνημονεύσαμε μέχρι τώρα: κάτω από τα στέμματα ο μικρογράφος ζωγράφισε τους δικαίους όχι με ανθρώπινες μορφές, αλλά με καταφανώς ζωικό κεφάλι. Όχι μόνο ξαναβρίσκουμε εδώ, στις τρεις μορφές δεξιά, το αρπακτικό γαμψό ράμφος του αετού, το κόκκινο κεφάλι του βοδιού και το λιονταρίσιο κεφάλι των εσχατολογικών ζώων, αλλά και οι άλλοι δύο δίκαιοι της εικόνας έχουν να επιδείξουν ο ένας αλλόκοτα γαϊδουρινά χαρακτηριστικά και ο άλλος την κατατομή πάνθηρα. Κεφάλι ζώου μέλλει να έχουν και οι δύο μουσικοί – ιδιαίτερα εκείνος στη δεξιά πλευρά, που διακρίνεται καλύτερα και παίζει ένα είδος βιέλας[3] με ένα εμπνευσμένο ρύγχος πιθήκου.

Γιατί όμως οι εκπρόσωποι της συντετελεσμένης ανθρωπότητας απεικονίζονται με κεφάλια ζώων; Οι μελετητές που κατέγιναν με το ζήτημα δεν μπόρεσαν να βρουν έως σήμερα μια πειστική απάντηση. Κατά τη Ζόφια Αμεϊσένοβα,[4] η οποία αφιέρωσε εν προκειμένω μια εκτενή μελέτη, που επιχειρεί να εφαρμόσει σε εβραϊκά υλικά τις μεθόδους της σχολής του Άμπι Βάρμπουργκ,[5] οι εικόνες των δικαίων με ζωικά γνωρίσματα θα έπρεπε να αναχθούν στο γνωστικό-αστρολογικό μοτίβο της αναπαράστασης των θηριόμορφων δεκανών,[6] διά μέσου της γνωστικής φιλοσοφίας σύμφωνα με την οποία τα σώματα των δικαίων (ή καλύτερα των

πνευματικών), καθώς ανέρχονται μετά τον θάνατο διασχίζοντας τους ουρανούς, μεταμορφώνονται σε άστρα και ταυτίζονται με τις δυνάμεις που κυβερνούν κάθε ουρανό.

Ωστόσο, σύμφωνα με τη ραβινική παράδοση, οι εν λόγω δίκαιοι δεν είναι καθόλου νεκροί: αντιθέτως είναι οι εκπρόσωποι του υπολοίπου του Ισραήλ,[7] παναπεί των δικαίων που βρίσκονται ακόμη εν ζωή τη στιγμή της έλευσης του Μεσσία. Όπως διαβάζουμε στην Αποκάλυψη του Βαρούχ, Κθ΄, 4:

Ο Βεεμώθ θα εμφανιστεί από τη γη του και ο Λεβιάθαν θα αναδυθεί από τη θάλασσα: τα δύο τέρατα, που έπλασα την πέμπτη ημέρα της δημιουργίας και που διατήρησα μέχρι εκείνη την ημέρα, θα γίνουν τότε η τροφή όλων εκείνωνπου απέμειναν.

Εξάλλου το μοτίβο της θηριοκέφαλης απεικόνισης των γνωστικών αρχόντων[8] και των αστρολογικών δεκανών κάθε άλλο παρά αδιαφιλονίκητο είναι για τους μελετητές και απαιτεί και αυτό το ίδιο μια εξήγηση. Στα μανιχαϊκά κείμενα ο καθένας από τους άρχοντες αντιστοιχεί με τον τρόπο αυτόν σε ένα από τα μέρη του ζωικού βασιλείου (δίποδα, τετράποδα, πτηνά, ιχθύες, ερπετά)

και συνάμα στις «πέντε φύσεις» του ανθρώπινου σώματος (οστά, νεύρα, φλέβες, σάρκα, δέρμα), έτσι ώστε η θηριόμορφη απεικόνιση των αρχόντων παραπέμπει ευθέως στη σκοτεινή συγγένεια μεταξύ ζωικού μακρόκοσμου και ανθρώπινου μικρόκοσμου (Puech, 105). Από την άλλη πλευρά, στο Ταλμούδ, το χωρίο της πραγματείας όπου ο Λεβιάθαν μνημονεύεται ως τροφή του μεσσιανικού δείπνου των δικαίων απαντά μετά από μια σειρά από αγκαντότ,[9] οι οποίες φαίνεται να υπαινίσσονται μια διαφορετική οικονομία των σχέσεων μεταξύ του ζωικού και του ανθρώπινου. Άλλωστε το γεγονός ότι στη μεσσιανική βασιλεία ακόμη και η ζωική φύση θα μετασχηματιστεί ήταν υπόρρητα διατυπωμένο και στη μεσσιανική προφητεία του Ησαΐα, ΙΑ΄, 6 (η οποία τόσο άρεσε στον Ιβάν Καραμάζοφ), όπου διαβάζουμε ότι

τότε θα κάθεται ο λύκος/ παρέα με το αρνί/ και θα κοιμάται ο πάνθηρας/ με το κατσίκι αντάμα./ Το μοσχαράκι και το λιονταρόπουλο/ θα βόσκουνε μαζί/ κι ένα μικρό παιδί/θα τα οδηγάει.[10]

Επομένως δεν αποκλείεται, αποδίδοντας ένα κεφάλι ζώου στο υπόλοιπο του Ισραήλ, ο καλλιτέχνης του χειρογράφου της Αμβροσιανής Βιβλιοθήκης να ήθελε να δηλώσει ότι, την έσχατη ημέρα, οι σχέσεις μεταξύ των ζώων και των ανθρώπων θα διευθετηθούν έτσι ώστε να λάβουν μια νέα μορφή και ο ίδιος ο άνθρωπος θα συμφιλιωθεί με τη ζωική φύση του.

1. *Σύμφωνα με τον Σάββα Μιχαήλ: «Συνήθως οι εβραϊκές λέξεις "αβοντά ζαρά" μεταφράζονται ειδωλολατρία. Κατά λέξη όμως σημαίνουναποξενωμένη εργασία, αλλοτριωμένη εργασία (αβοντά = εργασία, ζαρά = αποξενωμένη, αλλοτριωμένη)», βλ. «Dybbuk ή Ο άνθρωπος των μεταιχμίων», Τετράδια ψυχιατρικής, Ιούλης-Αύγουστος-Σεπτέμβρης 1994.*
2. *Ιεζεκιήλ, Α΄.*
3. *Η βιέλα ήταν έγχορδο μουσικό όργανο που χρησιμοποιούνταν κυρίως στη μεσαιωνική περίοδο από τους τροβαδούρους στη*

συνοδεία των τραγουδιών τους. Έμοιαζε με βιολί, μερικές φορές είχε σχήμα οκταριού, με τρεις έως πέντε χορδές και παιζόταν με δοξάρι.

4. *Ζόφια Αμεϊσένοβα (Zofia Ameisenova, 1897-1967), Πολωνίδα βιβλιοθηκονόμος και ιστορικός της τέχνης.*
5. *Άμπι Βάρμπουργκ (Aby Warburg, 1866-1929), Γερμανός ιστορικός και κριτικός της τέχνης. Pathosformel (Τύπος πάθους) και Mnemosyne (Μνημοσύνη) αποτελούν δύο έννοιες πάνω στις οποίες εργάστηκε με ιδιαίτερη έμφαση. Κατά τη δεκαετία του 1970 ο Αγκάμπεν είχε εργαστεί στο «Ινστιτούτο Βάρμπουργκ» και του αφιέρωσε το δοκίμιο «Aby Warburg e la scienza senza nome», αρχικώς στο autaut, αρ. 199-200, Ιανουάριος-Απρίλιος 1984, σσ. 51-66, στη συνέχεια στο La potenza del pensiero, Neri Pozza, Βιτσέντσα 2005.*
6. *Οι δεκανοί είναι ομάδες αστεριών (μικροί αστερισμοί) που ανατέλλουν διαδοχικά στον ορίζοντα κατά την περιστροφή της Γης. Στην Αρχαιότητα (Αίγυπτος και Ελλάδα) όπως και κατά την Αναγέννηση χρησιμοποιούνταν τόσο στην αστρολογία όσο και στη μαγεία (συνδέθηκαν με διάφορες ασθένειες και την κατάλληλη χρονική περίοδο που έπρεπε να φτιαχτούν φυλαχτά για τη θεραπεία τους), αλλά δεν λαμβάνονται σχεδόν καθόλου υπόψιν από τους σύγχρονους επιστήμονες.*
7. *«Έρχεται μέρα που το υπόλοιπο του Ισραήλ, όσοι από το γένος του Ιακώβ διασώθηκαν, δεν θα στηρίζονται πλέον σε όποιον τους αδίκησε, αλλά θα στηριχθούν μ' εμπιστοσύνη στον Κύριο, τον Άγιο θεό του Ισραήλ. Ένα υπόλοιπο θα επιστρέψει, το υπόλοιπο του Ιακώβ, στον ισχυρό θεό. Αφού ακόμη κι αν ο λαός του Ισραήλ ήταν σαν την άμμο της θάλασσας, μόνο ένα υπόλοιπο θα σωθεί…», Ησαΐας, Ι΄, 20-22. «Έτσι τη σημερινή εποχή δημιουργήθηκε ένα υπόλοιπο, σύμφωνα με την επιλογή της χάριτος… Κι έτσι ολόκληρο το Ισραήλ θα σωθεί», Παύλος, Επιστολή προς Ρωμαίους, ΙΑ΄, 5-26.*
8. *Οι άρχοντες στη γνωστική θεογονία και κοσμογονία είναι οι μορφές που δημιούργησαν τον άνθρωπο και τον υλικό*

κόσμο. Πλάσματα ενός κατώτερου θεού, του Δημιουργού, ρυθμίζουν τον κόσμο και τον χρόνο, χάρη στην ανάμνηση που έχουν της θείας σφαίρας (Πλήρωμα), ενός τόπου πέρα από τον χρόνο και από κάθε διάσταση, προσπαθώντας να την αναπαραγάγουν με την επιβολή νόμων και κανόνων. Αλλά το έργο τους δεν περιορίζεται σε αυτό, καθώς υποδουλώνουν τον άνθρωπο και δεν του επιτρέπουν να επιστρέψει στον ύψιστο άγνωστο θεό. Οι άρχοντες κατάγονται από τη Σοφία, έναν από τους θεϊκούς απογόνους (αιώνες), που εκπορεύεται από το Πλήρωμα, και έχουν ζωική μορφή. Ο άνθρωπος (Αδάμ), μολονότι έχει θείο πνεύμα, είναι δικό τους κτίσμα.

9. *Πληθυντικός αριθμός του αγκαντά. Αγκαντά στην εβραϊκή παράδοση είναι το μέρος της προφορικής διδασκαλίας που ασχολείται με το σύνολο των ζωτικών ζητημάτων (τον Δημιουργό και τη Δημιουργία, τον κόσμο και τον άνθρωπο, τον λαό του Ισραήλ και τους άλλους λαούς, ιδέες και γνώμες, ηθική και τρόπο ζωής). Αγκαντά σημαίνει ρητό, διήγηση που έρχεται να ελκύσει την ανθρώπινη καρδιά, για να την οδηγήσει και να την εκπαιδεύσει στα μονοπάτια της ζωής. Στην αγκαντά υπάρχει ελευθερία γνώμης και έκφρασης ακόμα και σε ουσιώδη φιλοσοφικά ζητήματα, βλ. και https://www.chabad.gr.*
10. *Η παλαιά διαθήκη. Μετάφραση από τα πρωτότυπα κείμενα, Ελληνική Βιβλική Εταιρία, Αθήνα 2003, σ. 1206.*